О.І. Приймак

РІЗНОРІВНЕВИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТЕМНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДЕТЕКТИВУ: МОРФЕМНИЙ ТА ЛЕКСИЧНИЙ РІВНІ

Впродовж віків детектив залишається досить загадковим та суперечливим жанром, що водночас привертає до себе увагу і читачів і критиків, які намагаються з'ясувати, в чому полягає його феномен. Е. В. Кардін вважає, що у своїх витоках ДЖ (детективний жанр) виконував розважальну функцію, однак з часом з'являється його помітне тяжіння до "серйозної" літератури [4, 267]. Дослідник підтримує свою думку словами справжнього майстра детективно-пригодницьких сюжетів Р. Л. Стівенсона: "У цьому жанрі нас приваблювала можливість заінтригувати читача, а також ті труднощі, які необхідно було подолати, щоб досягнути поставленої мети, оскільки читач, думаючи лише про приховані докази, сприймає життя у подібних творах як складний, але мертвий механізм, котрий відмежовує його від дійсності [4, 268]. Детектив із готовністю відповідає вимогам часу, використовуючи при цьому інтерес читача до найболючіших проблем сучасності (свідченням чого є численні твори про гангстерів, наркоманію, корупцію чиновників), що і є однією з причин популярності цього жанру [9, 18]. Проте, не слід недооцінювати класичні детективи справжніх майстрів жанру, що продовжують користуватись величезним успіхом серед читачів. Певно, таємниця ДЖ міститься в ньому самому, його природі та специфіці.

На перший погляд, більшість творів ДЖ здаються схожими, однолінійними, написаними за однією схемою (таємниця – розслідування – з'ясування істини). На думку С. Моема, наприклад, автори детективів повинні зосереджувати увагу на фактах та наслідках, уникаючи стилістичних прикрас: "Не потрібно, щоб нас відволікала краса стилю, в той час як нам якнайскоріше треба дізнатись, що означає цей синець на підборідді у дворецького..." [7, 515]. Дійсно, мова детективних творів є функціональною та розрахованою на легке сприйняття різними категоріями читачів. Однак не слід також недооцінювати стилістичних особливостей цього жанру, що роблять його привабливим для читачів. Г. А. Анджапарідзе наголошує, що детектив є найбільш ранньою і єдиною формою популярної літератури, в якій виражене певне відчуття поезії сучасного життя [1, 6]. У статті запропоновано аналіз текстемної організації детективу (на морфемному та лексичному рівнях), що розглядається в контекстуально-інтерпретаційному аспекті аналізу цього літературного дискурсу на матеріалі творів англійських та американських авторів (А. Крісті "Вбивство у Східному експресі", Р. Стаут "Келих шампанського", Д. Хеммет "Скляний ключ"). Насамперед, з огляду на його дещо двоїстий характер, поняття "текстеми" вимагає деякого уточнення. З одного боку, текстема розглядається як модель певного класу текстів, що належать до одного літературного жанру, а з іншого – як мовний інваріант. О. М. Мороховський,

О. П. Воробйова припускають, що текстемою можна назвати моделі тексту за аналогією з мовленнєвими одиницями інших рівнів (фонема, морфема, лексема) [8, 202]. В.П. Белянін пропонує розглядати текстему як тип тексту, а її варіанти – як конкретні тексти [3, 221]. Порівневий аналіз текстеми передбачає розгляд та характеристику специфічних особливостей кожного її рівня: фонографічного, морфемного, лексичного, синтаксичного, текстового. На *морфемному* рівні В.А. Кухаренко виокремлює такі характерні особливості як вживання оказіоналізмів та повтор морфеми, що служать засобом збільшення інформаційно-естетичного обсягу художнього тексту. Дослідниця називає оказіоналізми індивідуальними неологізмами, підкреслюючи, що вони створюються лише у конкретній мовленнєвій ситуації [5, 28]. Для *лексичного* рівня важливим є виокремлення та характеристика слів, що мають різні типи конотативних значень: оцінний, функціонально-стильовий, емоційний, експресивно-образний [8, 94]. На даному рівні виділяють також ключові та тематичні слова, що сприяють сюжетно-тематичному перебігу твору і відрізняються рівнем функціонального навантаження [6, 85].

Аналіз мовних закономірностей творів ДЖ дозволяє виявити деякі розбіжності у зображенні персонажів, оформленні їхньої мови та манери спілкування, авторами досліджуваних творів, які проявляються на морфемному та лексичному рівнях текстеми детективу. Так, наприклад, А. Крісті, Р. Стаут намагаються показати своїх відомих розслідувачів (Еркюля Пуаро, Ніро Вульфа, Арчі Гудвіна) у найкращому світлі, наголошуючи на їхніх неперевершених розумових здібностях, моральних чеснотах, професійності, витонченості. Р. Стаут, наприклад, прикрашає мову своїх персонажів цікавими виразами та зворотами, що свідчать про багатий словниковий запас і водночас створюють атмосферу невимушеного спілкування:

to be taught all the ins and outs of smth (14, 13);

to have smb on one's neck (14, 35);

to make a monkey of smb (14, 47);

А. Крісті намагалась збагатити мову своїх героїв словами та виразами, які народжував час:

"***Bumped off*** *– that is the American expression, is it not?*" (10, 35).

"*It is a* ***'gangster*** *or a* ***'gunman"***" (10, 35).

На відміну від А. Крісті та Р. Стаута, Д. Хеммет не намагається створити образ неперевершеного генія, витонченого професіонала. Його головний герой Нед Бомонт є звичайною живою людиною, яка займається важкою і небезпечною працею приватного детектива не із цікавості чи через гостре почуття справедливості, а в першу чергу – заради заробітку на прожиття. Д. Хеммет прагне не відступати від життєвої правди, реалістично змальовуючи дійсність та приділяючи значну увагу особливостям мови своїх персонажів [12, 45]. Певно, такий намір автора продиктований належністю письменника до "школи крутого детективу", основними ознаками якої були підвищений інтерес до американської дійсності з її найтемнішими та найбруднішими куточками,

любов до зображення насилля, іронічне ставлення до традиційної моралі [1, 438]. Найкраще, здається, схарактеризував видатного письменника близький до нього за тематикою та стилем Раймонд Чандлер: “Хеммет повернув убивство тій категорії людей, які його чинять, маючи на те причину, а не для того, щоб постачати авторові детективу труп... Він змалював цих людей такими, якими вони були в дійсності, і наділив їх живою мовою, яка їм притаманна...” [13, 38]. Д. Хеммет детально передає жаргонну мову злочинців, професіоналізми поліцейських, відтворює мовну атмосферу США кінця 20 – початку 30-х років. Репліки, якими обмінюються герої “Скляного ключа” та інших його творів нагадують стрілянину і читачеві іноді складно розібратись, де закінчується кримінальний світ і починається політика, тяжко розпізнати бандитів і респектабельних громадян, які є “опорою нації”. Досить часто різниця між тими чи іншими зводиться виключно до словника, то ж велику роль у такій ситуації відіграє діалог [1, 448]. Центральний персонаж Нед Бомонт спілкується однією мовою із представниками вищих кіл та з друзями, зовсім іншою – з гангстерами О’Рорі. Не дивно, що у творі співіснують принаймні три стильові прошарки: літературна мова, розмовна мова та жаргони. Визначальною рисою мови персонажів Д. Хеммета є сленг, який носить емоціонально-експресивний та оцінювальний характер:

to be white of smb (11, 15) – вчинити порядно;

to take a run-out (11, 20) – втекти;

rocks (11, 46) – “камінчики”, коштовності.

Жаргонізми є засобом відтворення насмішки, протесту проти соціальних, моральних, мовних норм та умовностей суспільства:

a buzzer (11, 25) – поліцейський значок;

a jam (11, 25) –в’язниця;

yegg (11, 12) – грабувач сейфів;

dope (11, 41) – секретна інформація.

Ефектові достовірності ситуації спілкування сприяє розмовна мова, що вживається у творах Д. Хеммета:

“*It’s getting me licked*” (11, 25). – Це мене вбиває.

“*Like hell you will!*” (11, 35) – Чорта з два!

“*The crummy bastard!*” (13, 20) – Підлий негідник!

“*Peewee*” (13, 8). – Трішечки.

Елементи розмовної мови характерні і для творів Р. Стаута:

“What ***the hell****, I was just curious”* (14, 22).

“*I said I didn’t know and I didn’t give* ***a damn***” (14, 33).

“Why in ***hell*** *it had to be that you were there, God only knows”* (14, 43).

Аналіз вищезазначених творів підтверджує той факт, що однією із специфічних рис детективу є наявність у ньому лексем, що передають винятковість, незвичайність та надзвичайність ситуацій в описі злочину, сищика, жертви. Письменники часто вдаються до використання прикметників у найвищому ступені порівняння (елятиву) та окремих прикметників, що

відображають більш тонкі та характерні ознаки виразності, надаючи описові емоційної тональності, створюючи необхідну атмосферу [8, 78; 2, 153]:

the most peaceful (10, 24);
absolutely scared to death (10, 26);
the most unscientific crime (10, 34);
the faintest idea (14, 19);
absolutely perfect (14, 21);
the best shot (11, 26);
a full advantage (11, 35);

Можна виокремити ще одну типову рису детективного твору – присутність у ньому складних слів (композитів), особливо прикметників, які виконують оцінювальну, узагальнюючу та підсумовуючу функцію. Композити є досить інформативними та водночас економними засобами опису зовнішності, певних обставин злочину, речей предметно-фізичного світу і допомагають детективові та читачеві відтворити в уяві картину скоєння злочину та відстежити винуватця:

upward-curled moustache (10, 3);
egg-shaped head (10, 6);
the roll-back bed-head light (10, 45);
a stout-featured way (11, 7);
a green-bordered handkerchief (11, 9);
soundproofed doors (14, 43);
steadfast countenance (14, 49);

Слід зауважити, що значна частина складних прикметників є досить поетичними. Композити заміщують собою цілі порівняння і є витвором самого автора, який користується ними також і для висловлення своєї оцінки, свого ставлення до того чи іншого героя, явища, яке, до речі, часто може бути негативним:

china-blue eyes (11, 6);
oyster-coloured lines of rain (11, 15);
a baby-eyed person (11, 27);
unmarried-mothers party (14, 33);
a pigheaded man (14, 24);
sheep-faced lady (10, 21).

Влучні, стислі та точні описи є невід'ємним атрибутом детективного твору. Досить часто автор навмисне звертає увагу читача та розслідувача на підозрілу зовнішність певної особи чи якусь загадкову деталь, щоб заплутати їх, відтягуючи таким чином процес з'ясування істини (ретардарція). Деякі описи містять цікаві порівняння, які є особливо характерними для стилю А. Крісті:

"He was as white as chalk" (10, 32).
"His eyes were bright and sharp like birds" (10, 47).
"Her short-cut hair lay smooth and shiny as enamel on her head" (11, 20).

"It sounded more like a dying bullfrog than a man" (14, 3).

Р. Стаут надає перевагу жартівливим порівнянням, що сприяють ефектові комізму:

"*It sounded more* ***like a dying bullfrog*** *than a man*" (14, 3).

"*He growled,* ***as a lion*** *might growl when it realizes it must leave its cozy lair to scout around for a meal. I admit that for him a better comparison would be an elephant, but elephants don't growl*" (14, 47).

Отже, розгляд морфемного та лексичного рівнів текстеми детективного дискурсу на матеріалі творів А. Крісті, Д. Хеммета та Р. Стаута дозволяє виокремити певні її особливості: присутність значної кількості композитів; лексем, що передають винятковість ситуації; порівнянь; співіснування в межах одного твору літературної і розмовної мови та жаргонів. Зазначені риси мають різний рівень виразності та частотності вживання у кожного автора, але, як показує аналіз, всі вони виступають типовими атрибутами детективного дискурсу.

Література

1. Анджапаридзе Г. А. Детективы века / Г. А. Анджапаридзе. – М. : Полифакт, 1999. – 920 с.
2. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык / И. В. Арнольд. – М. : Наука, 2002. – 383 с.
3. Белянин В. П. Основы психолингвистической диагностики / В. П. Белянин – М. : Тривола, 2000. – 247 с.
4. Кардин Э. В. Секрет успеха (о детективном жанре) / Э. В. Кардин. – М. : Советский писатель, 1991. – 448 с.
5. Кухаренко В. А. Интерпретация текста : [учебник для студентов филолог. специальностей] / В. А. Кухаренко. – Одесса : Латстар, 2002. – 292 с.
6. Лукин В. А. Художественный текст : основы лингвистической теории элементы анализа : [учеб. для филол. спец. Вузов] / В. А. Лукин. – М. : Изд-во Ось-89, 1999. – 192 с.
7. Моэм С. Подводя итоги / С. Моэм. – М. : Высшая школа, 1991. – 557 с.
8. Стилистика английского языка / [А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст, З. В. Тимошенко]. – К. : Вища школа, 1991. – 280 с.
9. Филюшкина С. Н. Детектив / С. Н. Филюшкина // Русская словесность. – 1998. – № 5. – С. 13–18.
10. Christi A. Murder on the Orient Express / Agatha Christi. – С.-Пб. : Антология, 2004. – 190 с.
11. Layman R. The Shadow Man. The Life and Work of Dashiell Hammett / R. Layman. – N.Y., 1981. – 360 p.
12. Hammett D. Selected Detective Prose. – M. : Raduga Publishers, 1985. – 485 c.
13. MacShane F. The Life and Work of Raymond Chandler / F. MacShane. – N.Y., 1981. – 480 p.
14. Stout R. Champagne for One / Rex Stout. – С.-Пб. : Антология, 2005. – 156 с.

Анотація

О.І. Приймак “Різнорівневий аналіз текстемних особливостей детективу: морфемний та лексичні рівні ”.

У статті досліджується поняття текстеми**,** що визначається як мовна одиниця, модель певного класу текстів, тип тексту, а її варіанти – як конкретні тексти. Текстему можна використовувати в ході аналізу літературних творів з опорою на різношаровий характер її компонентів. У статті запропоновано спробу порівневого аналізу текстеми, що передбачає розгляд та характеристику специфічних особливостей її морфемного та лексичного рівнів. Розгляд вищезазначених рівнів текстеми детективу на матеріалі творів окремих авторів (А. Крісті, Д. Хеммета та Р. Стаута) дозволяє виокремити певні її особливості, що є типовими атрибутами детективного дискурсу.

Ключові слова: детектив, композит, лексичний рівень, розмовна мова, сленг, текстема.

Аннотация

О.И. Приймак “Многоуровневый анализ текстемных особенностей детектива: морфемный, лексический уровни”.

В данной статье рассматривается понятие текстемы, которая определяется как языковая единица, модель определенного класса текстов, тип текста, а ее варианты – как конкретные тексты. Текстему можно использовать при анализе литературных произведений, опираясь на многоуровневый характер ее компонентов. В статье предлагается попытка анализа текстемы, который предусматривает характеристику специфических особенностей морфемного, лексического уровней текстемы. Опираясь на анализ вышеуказанных уровней текстемы (на материале отдельных авторов: А. Кристи, Д. Хеммета, Р. Стаута), можно выделить некоторые ее особенности, которые являются характерными атрибутами детективного дискурса.

Ключевые слова: детектив, лексический уровень, композит, разговорный язык, сленг, текстема.

Summary

O. Pryimak “Multilevel texteme analysis of a detective: morphemic, lexical levels”.

The article focuses on the study of a texteme which is defined as a linguistic unit, model of a particular group of texts, text pattern, and its versions – as specific texts. An attempt is done of the texteme analisys focusing on the specific features of its morphemic and lexical levels. The texteme analisys of separate detectives (by A. Christi, D. Hammett, and R. Stout) makes it possible to draw the conclusions as for the specific characteristics of the detective in general.

Key words: colloquial speech, detective, lexical level, slang, texteme.

Стаття прорецензована і рекомендована до друку кандидатом філологічних наук, доцентом Данилюком С.С.